

Erdély a világháborút tükröző román irodalomban.

Felolvasás az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának 1933. június 1-i szakülésén.

A „háborús irodalom“ a későbbi kritikus elbírálásában minden valószínűség szerint jóval kisebb részt fog kapni az irodalomtörténetben, mint amilyen szerepet vitt a világháború kitörését követő első másfélévtizedben. Korántsem akarom azonban a „másfélévtizedes“ határmesgyével azt sejtetni, hogy az 1929/30-as évekkal a világháború eseményeinek tárgyköréből vett irodalmi termékek létjogosultságukat veszítik, ámbar az olvasóközönségről bátran elmondhatjuk, mégpedig minden népre vonatkozóan, hogy belefáradt a nagyszámú háborús irodalmi termékek olvasásába. Bizonyára még évtizedek múlva is találkozni fogunk a világháborúból vett tárgyak feldolgozásával s talán épen ezek fognak hozni nagyobb irodalmi értékeket az egyes népeknél. Az idő majd lefokozza a túlságosan előtérbe nyomult mellékcélokot s a tisztultabb léghő megkönnyíti az irodalmiság szóhozjutását a minden nép számára egyaránt nagy égést jelentő s a szenvedélyek harcát mutató világháború eseményeivel kapcsolatban. Mert bármilyen olvasottságra is tettek szert világszerte egyes háborús regények, kevés kivétellel, majdnem mindenikről megállapíthatjuk, hogy belső becsük alapján nem érdemlik meg sem az elkönyvelt irodalmi elismerést, sem az elért anyagi sikert. Hatásukat részben annak köszönhetik, hogy a világháború szörnyűséges borzalmi detektívregényszerű idegizgalmak átélésébe ringatják az olvasót úgyannyira, hogy az irodalmi érték követelése egészen másodrendűvé süllyed az olvasóközönség elbírálásában.

Se szeri, se száma a világháborúban résztvett népeknél azoknak a háborús termékeknek, melyek a könyvpiacot az utolsó évtizedben valóssággal elárasztották. Nemesak az eseményeket legtöbbször hátulról szemlélő újságíró-gárda gondolta kötelességének a haza oltárára legalább néhány novellát letenni, hanem a harc eseményeiben résztvett és a tollforgatás művészetében valamelyes képességet feltételező egyének legtöbbször sem mulaszthatta el, hogy élményeit, legtöbbször naplószerűen, meg ne örökítse az utókor számára. Ez üzletnek kínálkozott s így kiadó is akadt, vagy ennek hiányában az írókat biztatón kecségtette a saját-kiadás költségeinek megtérülése. A nagy világégést követő évek-

ben ugyanis minden országban, kivéve a semleges államokat, rendkívül megnőtt a háborús irodalom olvasóközönségének tábora. Ennek az lélektani magyarázata, hogy a háborúban részt nem vettek valósággal lelki szükségétől kényszerítve akarták megismerni azokat a tényleges vagy képzelte borzalmakat, amelyeknek hozzátartozóik részesei voltak, másrészt e borzalmak egykori részesei is az emberi lélek adottságaként szívesen lapoznak a múlt emlékeiben.

Természetesen a román irodalom is termelt háborús könyveket. Ebből a román háborús irodalomból minket most csak azok a művek érdekelnek, amelyek Erdély földével s népeivel, elsősorban a magyarsággal, valamilyes vonatkozásban vannak, vagy ezekre utalnak. A román háborús irodalmi termékeket négy csoportra osztottam: I. csoportban tárgyalom a régi Románia semlegessége idejéből származókat; II. csoportban az erdélyi íróktól írt, vagy kimondottan erdélyi tárgyúakat az uralomváltozásig; III. csoportban az ó-királyságbelieket szintén a háború végéig, és IV. csoportban az uralomváltozást közvetlen követő időkre vonatkozó irodalmi termékeket.

I.

Ismeretes, hogy Románia a világháború kitörése után (1914. aug. 1.) több mint két évig, 1916. augusztus 27-ig, semleges maradt. E két év alatt mind a központi, mind az antanthatalmak mindent elkövettek, hogy Romániát a maguk oldalán beavatkozásra bírják. Mindkét hatalmi csoport igyekezett a román közvéleményt magának megszerezni, hogy a kormányt ezzel is kényszerítse színvállásra. A kényszerítő eszközök közt az ígéretés mellett nem hiányzott a fenyegetés sem, úgyhogy határai biztosítására Románia kénytelen volt semlegességének idején részleges mozgósítást elrendelni. A román közvélemény általánosságban két részre oszlott. A germánofil Marghiloman és Carp Románia legveszedelmesebb ellenségét Oroszországban látta s a beavatkozást a központi hatalmak oldalán az ország érdekében állónak tartotta. Velük szemben a vezető egyéniségek többsége Erdély felé tekintett. Az ország két nagy pártja, a konzervatívok és a liberálisok, állanak a vezérek mögött. A pártok erőbeli viszonya a hadszíntér eseményei szerint ingadozik. Élénk kifejezést nyer e belső harc és az ország közvéleménye az akkori napilapokban és irodalmi művekben. A tényleges helyzet azonban az volt, hogy a kormány nem látta még elérkezettnek az időt a beavatkozásra, bár érzésben az antanthatalmakhoz húzott. Egyrészt komoly megfontolásra készítették a központi hatalmak hadi sikerei, másrészt az ország nem volt még kellően felkészülve a háborúra. A semlegesség idejének kinyújtása Romániát a hadviselő államokkal szemben legalább rövid időre, a bőség országává tette. A központi hatalmak gabonavásárlásai nagyban hozzájárultak az ország anyagi megerősödéséhez.

Az itt csak nagy vonalakban vázolt helyzet teszi érthetővé Octavian Goga költészetének Románia semlegessége idejére eső ciklusát. E ciklus

a *Cântece fără țară*¹ (Hazátlan énekek) címet viseli. Goga ebben az időben már elismert költő volt, kinek egész addigi munkásságán a hazafias érzés vonul végig. Gondoljunk csak a Magyarországról még a háború előtt kitiltott *Domnul notar* (A jegyző úr) című, egyébként nem nagy irodalmi értékű színművére. A regáti közvéleménynek az erdélyi románság sorsa iránt mindinkább fokozódó érdeklődése felkeltésében, a Liga Culturală ismert működésén kívül, legnagyobb hatása talán Goga költészetének volt. Elképzelhető tehát a költőnek az a kétségbeesése, amellyel Románia semlegességét nézte. Esetleg álmaj valóráválásának megsemmisülését jelentheti, ha Románia nem avatkozik be idejekorán a háborúba a központi hatalmak ellen Erdély megszerzéséért. A semleges Romániában Goga hazátlannak érzi magát, széltől hajtott szikra, szegény vak bolond, ki hiába hozta el Erdély meséit, hogy megismertesse azokat regáti honfitársaival. Vérbeázott kiáltása ő az erdélyi özvegyeknek, a győzelem álmodozója, ki szülői örökségképen átkot hord szájában. Az elfelejtett halottak fájdalmát minden kapunál elpanaszolta, de érzi, miként ereszkedik le az éjszaka a tegnapi reggelre s hallja a kinevetés hangját. Jaj annak, ki elveszített hazáját a semlegesektől kéri.² Egy másik költemény szerint Erdély falvainak lakói már egy év óta várnak, hogy meglássanak egy dorobantot, hogy a regátiak az erdélyiek segítségére siessenek.³ A fedezékekből a latinság sír fel, hogy menjenek segítségül, induljanak meg a hegyek felé, mert vagy kiterjesztik határukat, vagy kettétört testtel pusztul el az ország.⁴ Ostorozza a semleget egyénileg is. A semleges mosolyogva sétál az utcán, nem törődik a világ jajkiáltásával. Lelke olyan, mint az új ház, nem volt még benne nevetés, de nem sírtak el benne tragédiát sem. A halál nem keresi fel azokat, kik sohasem voltak élők. A semlegesnek sohasem volt hazája.⁵ Minden szakasz refrénjeként gúnyosan veti „lelki hazája” szemére, hogy semleges, ámbár ősi, büszkeségbe takart szent holttesteket zár rögei alá. Évszázadok óta dicsőítette ezt az országot az erdélyi román s ma hiába hívja segítségül, mint a győzelem álmát. Kánaán földje lett, hol nincs panasz. Gazdag lett, mindent tud adni, de zugori a vérben a könny nélküli semleges ország. Míg az egész világ a kálváriát járja s lángban áll, a halálordítás pedig az ország határait veri, az áldozat nélküli, semleges ország nem tesz az oltárra semmit. Majd azzal fenyegeti meg, hogy megszűnik egyszer a gomorai tűz s a béke győztes pillanatában, midőn az egész föld táncba kezd, nem lesz testvére a barátnélküli semleges országnak.⁶ A régi hotel sötét manzard szobájában a költő nem tud aludni. A német fedezékből felsíró imát és a román doinát véli hallani.⁷ Hazátlan utasnak nevezi magát,

¹ Octavian Goga: *Poezii*. Cultura Națională. Buc. 1924-ben megjelent gyűjteményes kiadás utolsó csoportja.

² *Fără țară* című költemény, i. m. 259—60. l.

³ *Așteptare*, i. m. 261. l.

⁴ *Latinitatea strigă din tranșee*, i. m. 262. l.

⁵ *Neutralul*, i. m. 283. l.

⁶ *Tara mea de suflet*, i. m. 264. l.

⁷ *In pacea muta*, i. m. 267. l.

akin az ösöktől örökölt vér uralkodik, annak fájalmát kiáltja a világba és új reggelről álmodik. Szaharai utasként nem az értelem, hanem a vér tanácsát hallgatja.⁸ Még reméli azonban, hogy a késői örvény viharzúgással tör Erdélybe, s bár a felszabadulás napján Erdély földje néma és üres lesz, a halottak mégis mosolyogva jönnek a regáti testvérek elé s szeretni fogják őket, amiért kötelességüket, ha későn is, de teljesítették, — nem az erdélyiekért, hanem önmagukért.⁹

A *Portretul* (A portré) című szép költeményben azt festi a költő, hogy az erdélyinek milyen idegen a regáti világ, mennyire nem talál benne megértésre. Maga elé idézi azt a régi nyári estét, midőn gondtelten a távoli hegyeket nézve, a vándorbotot készült kezébe venni. Apjának, a falusi papnak, portréja szeliden nézett a falról rá. Mintha a kép sírni kezdett volna, az ajkak imát morzsoltak. A kép szeméből a költő azt olvasta ki, hogy megjósolja a nagy pusztulást, de titkon kéri, hogy vigye magával. Teljesítette apja vélt kívánságát s mindenüvé magával vitte a portrét. A nehéz viharok óráiban a portréről az apa szüntelenül fiára néz s a költő nem tesz egyebet énekeiben, mint apja világos tanácsait terjeszti. De a portré körül új világ szalad, idegen hangok s ismeretlen gondolatok veszik körül. A keretből az apa megöregedve néz le, fürtjei megfehéredtek, a fiú alig ismer apjára, kinek szeméből új sugár döbben rá: érzi, hogy apja visszavágyik haza.¹⁰

„Az argesi sírban“¹¹ című költemény a multat állítja szembe a semlegesség idejével. Ismeretes, hogy Argesben van eltemetve Neagoie Basarab vajda és I. Károly király. A vajdát felébreszti örök álmából a Fogaras és Olt felől jövő sírás. Neagoie meg akarja ismerni a halott tanácsát (t. i. I. Károly király a semlegességet tanácsolta az országnak). A két nagy halott nem érti meg egymást. Más a beszédjük, más a viseletük. A király hideg büszkeségével némán áll s ebből Neagoie megérti, hogy a Basarab nemzetség elvesztette az uralmat. A költő súlyosan érzi egyedülvalóságát a semleges országban. A bukaresti virágcsata alkalmából írt költeményben nem hullat könnyet a szerencsétlen vakért, mert a vak legalább nem látja az orgiát.¹² A halotti menet után menő özvegyet sem tudta sajnálni, mert a fedezék halottjait látja maga előtt.¹³ Csak a csillagtalán éjszakában egyedül üvöltő farkas a költő álmainak társa, csak a farkas tudja megérteni a hazátlan lelket, mert a farkas is egyedül sétáltatja az erdőben magányos gyűlöletét.¹⁴ Úgy érzi a költő, hogy nincs keresnivalója Bukarestben.¹⁵ Vándorútján nem fénylenek bele az éjbe a csillagok, gondolataival magára maradt.¹⁶ De azért Brătescu-Voinestinek dedikált költeményé-

⁸ *Sângele*, i. m. 265—6. l.

⁹ *Atunci*, i. m. 270. l.

¹⁰ I. m. 271—3. l.

¹¹ *In mormânt la Argeș*, i. m. 277. l.

¹² *Unui orb*, i. m. 284. l.

¹³ *Trecea convoiul mortuar*, i. m. 287. l.

¹⁴ *Lupul*, i. m. 285. l.

¹⁵ *Bobotează*, i. m. 286. l.

¹⁶ *Priveag*, i. m. 296. l.

ben¹⁷ még nem adja fel a reményt, még nem tud hinni a temetési napon, még nem jöhet a pusztulás árja. Ha ez bekövetkeznék, a dalmokok tűzbe dobnák győzelmet álmódó könyveiket s hamvukat szétvinné a szél a semleges országban.

Ebben a gyűjteményben jelent meg Petőfi *Egy gondolat bánt engemet* c. költeményének eléggé sikerült fordítása is mintegy annak jeléül, hogy a semlegesség idején Goga is a nagy magyar lírikus sorsára vágyott. Közvetlenül e fordítás után következik a Lui Petőfi (Petőfi-nak)¹⁸ c. költeménye, melyben irigyli az „örök ellenségtől“, hogy az istenek meghallgatták kívánságát s vérrel öntözték koszorúját. A román költő szerint Petőfi mosolyogva néz le reá, mert azt hiszi, hogy Apolló csak könnyeket adott Gogának. De eljön a pillanat, midőn a vihar a könnyeket vérré változtatja. Ha majd testét Petőfi kettészakított hazájának földjébe fogják temetni, az ítélet napján ő is szeliden fog Petőfi szemébe nézni s nem fogja gyűlöletével az eget zavarni. Megbékélten együtt fognak sétálni a végtelenségben, dalaik, mint elfelejtett villámok, a visszafizetés szent szózatát betakarva, aludni fognak.

Költészetének e ciklusában Gogát bevallottan a gyűlölet hevíti, csak a gyűlölet az igazi érzése. Egyébként költészetének nem ez a fejezete a legértékesebb, a cél gyakran ugyanazon gondolatokat ismételteti vele; nem is mindig új köntösben. Legfőbb gyengesége az, hogy e ciklusban nincs meg az egység, a gondolatok lazán kapcsolódnak s hiányzik belőlük a fokozódó lendület. Költészetének előbbi erejét e ciklusban csak néhány szép költemény csillogtatja meg.

Mihail Sadoveanu, az elismert novella- és regényíró, akit 1915. januárjában mozgósítottak és csapattestével a határ őrzésére küldöttek, ad egyik novellás kötetében néhány minket közelebről nem érdeklő novellát a galíciai harcokról.¹⁹

II.

Míg a háború első két évének a semlegesség megszüntetését sürgető Gogán kívül a Regátban nem akad számottevő költője, addig Erdélyben annál többen nyernek ihletet a háború eseményeitől, igaz, hogy legtöbbjük prózában. A legtöbb erdélyi háborús irodalmi mű azonban csak az uralomváltás után jelent meg. Első kiadásuk idejét soknak nehéz megállapítani, mert a román kiadóvállalatok általában nem szokták a kiadás évét föltüntetni.

A. Cotrus *Sărbătoarea morții* (A halál ünnepe) címen adta ki egy kis kötetben 1914—15-ben írt közepes értékű verseit.²⁰ A költő maga is résztvett a háborúban, amint egyik költeményében mondja. Az ő nyelvét beszélő jobbagycsapattal indult a nehéz útra.²¹ Költészetén

¹⁷ *Dies illa*, i. m. 304. l.

¹⁸ *Lui Petőfi*, i. m. 291. l.

¹⁹ Mihail Sadoveanu: *Frunze 'n furtună*. Buc. Ed. Cart. Rom. novellás kötetben lásd: *La adăpost de vânt*; *Ionel*; *Cazacul* című novellákat.

²⁰ A. Cotrus: *Sărbătoarea morții* (1914—15) Versuri. Buc. Ed. Cartea Rom.

²¹ *Ca mâne plec de aici*, i. m. 15—16. l.

nagy fajszeretete ²² s az a gondolat vonul végig, hogy a románok nem tudják, miért harcolnak.²³ Az idő előtt megöregedett parasztokat összetörte az évezredek igazságtalanság. Nem maradt egyébük, csak a rongyos gyermekük,²⁴ de azért a jobbágyvitézek megállják helyüket a sáncokban, hóban és sárban, fagyban és esőben, menetelésben és rohamokban; a sebesült román katona olyan, mint a büszke római légionárius.²⁵ Ők a föld utolsó hősei.²⁶ A háború kezdetét így jellemzi: gyors visszavonulások, óriási győzelmek, nyugtalanság a falvakban és városokban, sebek, gyászok, ma sírás, holnap győzelmi felvonulások, vakok, bénák, sánták, tele kórházak.²⁷ Legjobb költeménye az, melyben a falú bánatát a kaszáló parasztok bemutatásával tárja elénk. A vasút mellett a magas fűben hosszú fehér fűrtű, bánatos arcú, nedves szemű, bizonytalan lépésű öregek csendesen kaszálnak. Mikor a messzeségben feltűnik a vonat, megállnak és kaszájukra támaszkodva megvárják, míg elrobbog. Csendesen foly arcukon a könny. Övéiket is így vitték el évekkel ezelőtt s hiába várnak rájuk azóta.²⁸ A véres tusát, a költő szerint, az ablakból most is pokoli tekintettel nézi valaki, mint egykor Nero.²⁹

Septimiu Popa, kolozsvári pap és vallástanár, kis elbeszélés-gyűjteményében³⁰ három háborús elbeszélést közöl. Az egyik azt mutatja be, hogy egy öreg sírató asszony, kinek férje még az 1848-as harcok alatt a Iancu hadseregében esett el, egész életén át várja férjét, mert az álmában megígérte neki, hogy egyszer feltámadnak a csontok s akkor ő is eljön nagy sereggel keletről. Az öreg asszony a falusiak hite szerint minden évben Nagy Boldog-Asszony napján Fântânelebe (Gyulakuta) szokott menni férjével beszélgetni s utána megifjodottan tért haza. Minden temetésen jelen volt s egy különös síratódalt énekelt. Sohasem volt beteg. 1916 nyarán hirtelen megbetegedvén, Nagy Boldog-Asszony napján rég meghalt férjéhez beszélve, halt meg³¹ (t. i. Románia a román Nagy Boldog-Asszony napján lépett a háborúba). Míg ebben az elbeszélésben az erdélyi románok keletről remélt segítségvára fejeződik ki szimbólikusan, a másodikban a szerző az erdélyi románok sorsát akarja bemutatni. Elmondja, hogy midőn a háború alatt letartóztatásban volt s a fogházból az ügyészségre szokták vinni kihallgatásra, ámbár örülnie kellett volna, hogy a fogház nehéz levegőjéből egy-egy órára szabadult, mindig nehéz szívvel ment, mert a járó-kelők fenyegető és megvető magatartásával találkozott. Egyik ilyen útjában egy marosmenti román katona volt a kísérelője, ki a járdán vitte, azon-

²² *In țara morții*, i. m. 31–32. l.

²³ *Viziunile santinelei*, i. m. 19. l.

²⁴ *Geamurile sângerii*, i. m. 3–9. l.

²⁵ *Rănitul*, i. m. 33–34. l.

²⁶ *Spre lazarete*, i. m. 21–22. l.

²⁷ *Nu fu 'ntâmplare*, i. m. 13–14. l.

²⁸ *Trenurile*, i. m. 39–40. l.

²⁹ *Geamurile sângerii*, i. m. 3–9. l.

³⁰ *Când au răspunăt munții și alte povestiri*. Biblioteca Poporului No. I. Cartea Rom. Cluj. 1928.

³¹ I. m. 5–11. l. *Când au răsunat munții*.

ban egy zsidó ráförmedt, hogy a foglyokat az úton kell vinni. Egyszer az ügyészségről visszatértek cellájában egy idegen katonát talált. Sok volt a fogoly. A katonától megtudta, hogy a magyar hadseregben szolgált s három heti szabadságot kapván, anyja beküldötte bevásárolni Kolozsvárra, de a vásárban ellopták a pénzét. Egy román ügyvédhez ment kölcsönkérni, de az gyanus lévén, hogy kémekkel áll összeköttetésben, letartóztatták. A katona fenyegetőzik, hogy átmegy a román fronton s midőn e börtönre kitűzik a román zászlót, ő is jelen lesz. Szerző csak két évvel később, a katona kedvesének temetése után tudta meg, hogy a legény orosz fogságba esett s a román hadseregben Mărășeștinél esett el.³² A *Trei mormănte* (Három sír) című elbeszélés tárgyát a nagy spanyoljárvány idejéből vette.³³

A termékeny erdélyi író, I. Agârbiceanu, kolozsvári esperes egyik háborús elbeszélésében³⁴ egy falusi román asszony küzdelmes életét, de egyúttal az életnek a gyermekben való megújulását festi. Férje a háború harmadik évében elesik az olasz fronton s a még majdnem gyermek nagyobbik fiú lassanként átveszi anyjától a család terhét. Egy másik elbeszélésében a családi élet összeomlását mutatja be a háború következtében.³⁵ Míg a férj két évig távol van, az asszony annyira elzúllik, hogy mikor a férj sebesülten hazakerül, az asszony még azzal sem törődik, hogy férje látja szégyentelenségeit. A férj inkább a lelki kintől, mint a sebében hal meg. Az asszonyt egy téli nap a sáncon megfagyva találják. A gyermekeket az anyós veszi magához, ki menyének unokái árvasága miatt még a halálban sem tud megbocsátani. A halott lelke éjjelente visszajár, hiába a sok miseszolgálat. Végre a járvány idején a gyermekek halálos ágyán bekövetkezik a megbocsátás s a halott lelke nem kísért többé. A *Jupuneasa Clara* (Klára asszonyosság) című elbeszélésében³⁶ egy kedves szász öreg özvegyasszonyt mutat be, ki évtizedek óta abból él, hogy kis román gimnázistákat fogad ellátásba. Ő a legolcsóbb szállásadó. Az öreg asszonynak megvan a maga szigorú nevelési elvei, de azért mindenki szereti. A háború alatt egy német ujságból meríti a háborúra vonatkozó ismereteit. A diákok sok kedves csínyt követnek el vele. Mindig tele hírtarisznyával érkeznek az iskolából s rémítik az öregasszonyt a front eseményeinek elferdítésével. Klára néni nem volt nagyon erős a földrajzban s így elhitetik vele, hogy a Misziszipi egy román generális, ki tönkrevverte Hindenburgot.

Az ide vonatkozó román háborús irodalom legnagyobb írója Liviu Rebreanu, a modern román regény megteremtője, aki a *Ion* című két kötetes regényével, melyben a háború előtti erdélyi román élet képét adja, az akadémia legnagyobb díját nyerte el. Rebreanu a beszterce-naszódmegyei Várorja (Vârarea) községből való s az erdélyi népek életét

³² I. m. 12—17. l. *Un cântec de iubire*.

³³ I. m. 18—23. l.

³⁴ *Primăvara*. Biblioteca Poporului No. 2. Cluj. Cartea Rom. *Solia dela miazăzi c.* elbeszélés.

³⁵ *Calea iertării*, i. m. 28—36. l.

³⁶ I. m. 52—64. l.

kitűnően ismeri. A *Fapt divers* (különböző tett)³⁷ c. novellája két erdélyi román legénynek egy leány szerelméért folytatott küzdelmét adja a háború legelejének keretében. A szegény, de talpig férfi Boroiu kezéről, míg ez katonáéveit szolgálja, elüti a falú legszebb s gazdag leányát a pipogya Haramu. Most egy vonaton mennek a harcterre. Haramu reszket a haláltól s fél, hogy felesége a Boroiu lesz. Boroiu káplárnak nincs mit veszítenie. Bár lelkében felcsillan a remény, hogy egykori kedvesét visszakaphatná, az ütközetben megsebesül, Haramut hátára véve igyekszik kimenteni a tűzvonalból, de mindketten életüket veszítik. Utolsó percében is arra gondol, hátha Haramu nem halt meg.

Magyar szempontból sokkal jelentősebb a *Catastrofa*³⁸ c. novellája, amely a háború forgatagában egy olyan román intellektuelt mutat be, aki nem törődött a politikával s mégis a háború áldozata lett. David Pop a csendes életet szerette, kerülte a szenvedélyeket. Apja, a meggazdagodott naszódi paraszt, fiából urat akart csinálni s a gimnázium elvégzése után Kolozsvárra küldte törvényt tanulni. A fiú azonban a hét évi egyetemi élet után sem végezte el a jogot, de hogy a naszódiai előtt mutasson valamit, leszolgálta önkéntességi évét. Mint tartalékos hadnagyot a király születése napján a gyermekek megcsodálták, a csendőrök üdvözölték s ő boldogan pödörgette bajuszát s csörgette kardját. Csakhamar megnősült s boldogan élt kised családjával. Nem sok gondja volt, a gazdaságot felesége vezette. Nem igen járt társaságba, a politikát unta. Jóban volt a magyarokkal s a románokkal egyaránt. Egy ágens zaklatására előfizetett egy román újságra, s hogy a magyaroknak se lehessen kifogása, előfizetett egy magyar újságra is, de egyiket sem olvasta. A készülődő háborúról is csak a politizáló gimnáziumi igazgatótól hallott, de a háború hírére el is veszítette addigi nyugalalmát. Midőn azonban megkapja a behívót, megnyugszik. A kötelességre gondol, a nélkül azonban, hogy a szó értelmét mélyebben átérezné. A szerb frontra kerül a nagyrészt szamosmenti katonákkal. A katonák szeretik s ő mindenütt kitűnően megállja a helyét. Önkéntelen természetességgel néz szembe a halállal. Ezt mások bátorságnak és hősiességnek neveztek, de nála ez csak kötelességteljesítést jelentett. Csakhamar híre megy. Bajtársai kissé irigyen, parancsnokai tisztelettel néznek rá. Egymásután kapja a kitüntetésekét. Ő azonban nem örül nekik s nem is hordja őket. Nevetségesnek tartja a kötelességteljesítésért kitüntetést kapni. Göresösen kapaszkodik a kötelességbe s ez lassanként fixa-ideája lesz. Míg mások igyekeznek szabadságot kapni, ő valósággal fél ettől, nehogy kiközkenjen a rendes kerékvágásból s elveszítse lelki nyugalalmát. Majd az olasz fronton együvé kerül egy horvát kapitánnyal, egy magyar főhadnaggal és két magyar hadnaggal, akik örökösen a békét óhajtják. Az ezred magyar s David Pop kényelmetlenül érzi magát, mert nem tud tökéletesen magyarul. Ilyen körülmények között kerül össze egy nap egyetemi barátjával, Alexe Candaleval, ki már az egyetemen nagy szerepet vitt a politikai mozgalmakban. Barátjától hallja először, hogy

³⁷ Liviu Rebreanu: *Itic Strul desertor*. 3. kiadás. Cartea Rom. 133—181. I.

³⁸ I. m. 51—132. I.

a románok céltalanul harcolnak, mert mi dolguk nekik a szerbekkel, oroszokkal, olaszokkal. David Pop ekkor még büszkén feleli, hogy két év óta járja a frontokat s még karcot sem kapott. Elválva barátjától, azzal nyugtatja meg magát, hogy Candale mindig ilyen volt. Lassanként elfelejti az egész beszélgetést s visszanyeri szokott nyugalmát. Egy este azonban észreveszi, hogy tisztársai izgatottan tárgyalnak valamit, de előtte titkolóznak. Kérdésére a horvát kapitánytól megtudja, hogy „a románok hátba támadtak...“ „Mint valami banditák, mint valami tolvajok Erdélyre rontottak s talán e pillanatban már falumban vannak...“ — ordítja vad tekintettel a székely főhadnagy. Mindenki David Popra néz s várják, hogy mondjon valamit. De ő nem tud mondani semmit. Aztán hallja, hogy az egyik hadnagy magyarul szól oda a másiknak, hogy „biztosan örül, hiába, áruló vére van“. David Pop megőrizte hidegvérét, bármennyire égették a súlyos sértések. Eszébe jutott a fronti élete. Negyvenkilenc ütközetben vett részt, sokszor megmentette a helyzetet, sohasem veszítette el hidegvérét. Épen most veszítse el? De azon az éjszakán nem tudott aludni. Képzletében feltűnik a kérdés, mi lenne, ha Naszódon a szolgabíró, a bíró, a csendőrök és minden hivatal román lenne? Még a honvédek is román vezényszó alatt lennének? A gondolat gyermeki örömmel tölti el, de aztán korholja magát, hogy ilyen lehetetlenség jut eszébe. Majd felvillan lelkében, hogy mit tenne, ha géppuskáival szembekerülne román testvéreivel. Csak abban talál vigaszt, hogy nincs a román fronton. Itt teljesíti kötelességét s egyébvel nem törődik. Ettől kezdve kereste a halált, bár eddig sohasem gondolt rá. Szívszorongva bűjta az újságokat s szeme mindig a „román front“-on akadt meg. Tíz nap mulva ezredét Erdélybe küldték. Ütközben találkozik Candalevel, aki azt mondja, hogy mihelyt teheti, átmegy a románokhoz. David Pop bizonytalanul ugyan, de megkérdezi: „Hát a kötelesség?“ ... „Hát az eskű?“ Candalének nem volt ideje válaszolni, de tekintetével elárulta megvetését. Aradon találkozik egy másik régi barátjával, egy beszercei ügyvéddel, aki politikai izgatás miatt egyszer be is volt zárva Szegeden. Szintén tiszt. David Pop szívszorongva várja, hogy valami olyat halljon tőle, mi lelkébe megnyugvást hoz. De barátja határozottan feleli kérdésére, hogy csak a kötelességet lehet teljesíteni halálig. Nem lehet az „ellenséghez“ átmenni különben sem. Az „ellenség“ szó törként döf Pop szívébe. Ettől kezdve elveszti minden lelki biztonságát. Nem tudja magát semmire elhatározni s nem látja a jövőt. Bár azelőtt inkább istentagadó volt, most kétségbeesetten keresi az isteni útmutatást az imádságban, de a „kötelesség“ szó már erőtlen lett számára. Megérkezve a frontra, egy kapitánytól hallja, hogy a beszercei ügyvéd, aki halálig akarta kötelességét teljesíteni, román fogságba esett, viszont Candale, ki át akart menni, hősiiesen harcolva esett el román kéztől. Az egész ezred csodálja és sajnálja. A hallottak még jobban megzavarják David Pop lelkét. Mi lesz vele? Következik az ütközet. A románok támadnak, már lőtávolba érkeztek. David Pop nem ad parancsot a géppuskatűz megkezdésére, bár katonái türelmetlenül várnak rá. Mikor látják, hogy a veszély mindinkább növekszik s a parancs késik, egyszerre maguktól megkezdik

a gyilkos tüzelést. David Pop összetört lélekkel, kérő mozdulattal adja a parancsot: „langsam“. Az ütközet hosszan tart. David Popnak minden vágya az, hogy eltalálja őt is egy golyó. Az idegizgalomtól félig eszméletlenül veszi elő felesége utolsó levelét s szorongatja kezében. Végre a harc a románok javára dől el. Arra ócsudik fel, hogy egy tiszt parancsolja a román szakaszvezetőnek, hogy fogja el. Zavartan néz a szakállas tisztre, torka kiszáradt s maga is csodálkozik, hogy hang jön ki rajta: „datoria“ (kötelesség). A tiszt rászegzi revolverét és elsüti. Éles fájdalmat érez oldalában s a géppuska csövére esik, de még van annyi ereje, hogy mondja: „Frate... Român“. (Testvér... román). A szakaszvezető azonban káromkodva förmed rá, hogy őt órája öli őket a géppuskájával s most még azt mondja, hogy „testvér“. Ezzel két kézre fogva puskája csövét, úgy veri fejbe, hogy agyveleje szétloccsan.

Kevés ilyen tökéletes felépítésű novella van a román irodalomban. Erdélyi vonatkozásait pedig fölöslegesnek tartom részletezni, a közölt bő tartalomból eléggé kitűnnek.

Liviu Rebreanu háborús regénye, a *Pădurea Spânzurașilor* (Akasztottak erdeje), sok hasonlóságot mutat az előbbi novellával. Az író a regényt Emil nevű testvére emlékének ajánlja, akit 1917-ben a magyarok a román fronton felakasztottak. A regény a besztercenaszódmegyei Parva (Párva) községbeli Apostol Bologa története. Apja ügyvéd volt s a memorandumpör miatt börtönben is ült. Korán halt meg. Fia, a regény hőse, még kis gimnázista volt, de apja lelkére kötötte, hogy sohase felejtse román voltát. Kezdetben a gyermek anyja hatása alatt nagyon vallásos, később azonban mindinkább elveszti hitét s az érettségi után nem akar papi pályára menni. Midőn anyja az esperes tanácsára megvonja tőle támogatását, kérvényt ír a minisztériumba s stipendiumot nyer. Ingyenes ellátást s még némi zsebpénzt is kap egy egyetemi hallgatók számára felállított kollégiumban. A filozófiai fakultásra iratkozik be. Különösen a filozófia tanára van nagy hatással rá, aki családjába is többször meghívja. Ott ismerkedik meg a tanár unokaöccsével, a későbbi Varga huszárfőhadnaggal. A háború kitörésekor eljegyzi Mártát, a parvai ügyvédnek, Domșanak, leányát. Mivel Márta a hősokeket dicsőíti, önként jelentkezik katonának. Hiába igyekszik lebeszélni anyja, Domșa ügyvéd és Groza esperes, hiába mondják, hogy nekik nincs hazájuk s nem kötelességük a magyarokért harcolni, hanem éppen ellenkezőleg;³⁹ ő kitart elhatározása mellett. Kitűnő katona s hőstetteiért több kitüntetést kap. Csak a kötelességét látja, s egy hadbírósaági tárgyaláson, amelyre őt is behívják, nyugodt lélekkel szavaz Svoboda dezertáló cseh hadnagy kivégzésére. Az ítélet végrehajtását nemcsak végignézi, hanem még meg is tapogatja a kivégzés előtt a kötelet, mintha megpróbálná, hogy elég erős-e? De az elítélt hadnagy elszántsága s különösen találkozása Klapka cseh századossal, aki sokat beszél az olasz fronton levő akasztottak erdejéről, megrendíti egész valójában. Ehhez járul vitája a vallásos örületbe esett lengyel Cserven-

³⁹ I. m. 41. l.

kóval s a szélsőbal gondolkozású Grosz pesti zsidó utászfőhadnaggal. Csak Varga huszárfőhadnagy és Bologa nem tartják szegyennek, hogy a kivégzés mellett szavaztak. De Bologa már félni kezd, hogy a román frontra kerül, s mindent elkövet, hogy ez be ne következzen. Karg generálisról tudja, hogy kívánságát nem teljesítené, s ezért életét újra kockára veti, hogy újabb vitézséggel hívja magára a figyelmet. Hiába minden, Karg kemény szavakkal utasítja el. Bologa már dezertálásra gondol s csak súlyos sebesülése akadályozza meg ebben. Öt hónapig élet-halál közt lebeg, de közben megtalálja célját, amely lelkét megnyugtatta. Az életet egészen új megvilágításban látja. Szándéka keresztültitelében, az átmenésben azonban késlelteti frontmögötti beosztása, megismerkedése a magyar sírásó leányával s az internálásban megtört Boteanu lelkésszel, egykori osztálytársával. Midőn újabb kísérletét, hogy a románokhoz menjen át, a véletlen ismételten meghiusítja, súlyos idegbajjal Meyer orvos előterjesztésére egy hónapi szabadságot kap. Otthon azonban sok kellemetlensége támad. Minthogy Mártával felbontja jegyességét, mert az egy honvédtiszttel udvaroltatott magának, a Domşa család s egykori barátja, a magyarkodó Pálágesiu jegyző, elterjesztik róla, hogy irreudenta s visszahivatják ezredéhez. Közben a fronton mind gyakoribb lesz a dezertálás s a parancsnokság kemény kézzel igyekszik ezt elfojtani. Faget (Oláhbükkös) és Lunca (Küküllőlonka) között az út mellett egyre növekszik a felakasztottak száma. Bologa szerelme az egyszerű magyar parasztlány iránt annyira elmélyül, hogy hivatalosan jegybe lép vele s feleségül is akarja venni. Hiába való Klapka százados lebeszélése. Közben azonban olyan történik, ami a végkifejlést egyszerre meghozza. Behívják ismét a hadbíróóságba, hogy az újabb dezertálók feletti ítélethozatalban résztvegyen. Már nem várhat, még az éjjel át akar menni a fronton. De éppen Varga főhadnagy kezébe kerül, ki már régóta sejtette szándékát s kétszer is megmondta neki, hogy várni fogja. Az ügyész, hogy a sok dezertálást, amit nem tudtak megakadályozni, elfogadhatóan magyarázza, Bologát kémnek tünteti fel. Bár Bologa megmenthetné magát, nem védekezik s hallgatásával elveszíti a bíróság jóindulatát. Az ítéletet végrehajtják rajta.

Ámbár e regény nem éri el az író *Ion* című regényének színvonalát, mégis az egyik legjobb román regénynek mondhatjuk. Minket különösen azért érdekel, mert a háborús idők legkülönbözőbb típusait találóan mutatja be, mind a fronton levőket, mind az otthoniakat, a magyar és a román nemzetiségűeket egyaránt. Ámbár a dedikálásban foglaltak alapján lélektanilag azt is megérteném, ha az író a túlzás hibájába esett volna, meg kell állapítanom, hogy a magyar intézmények és a magyar társadalom jellemzésében nem vezet el fogultság s általában megmarad a realitás határán belül. Mind a *Catastrofa*, mind a *Pădurea Spânzuraților* főhősének lelki fejlődésében az író a lélektanilag egyedül indokolható megoldást tudja elérni. Ezt fenntartás nélkül nem lehet *Ion* című regényéről elismerni.

III.

Románia szerepét a világháborúban több hivatalos jellegű munka igyekszik megismertetni a nagyközönséggel. Ezek közül való Const. Kirilescu összefoglaló műve,⁴⁰ amely Románia hadüzenetétől kezdve adja elő az eseményeket a kommunista Magyarországgal folytatott hadviselés befejezéséig, beleértve Budapest megszállását is. G. D. Mărdărescu generális műve,⁴¹ melyet az 1918/20-i Magyarország elleni hadműveletekről állított össze, minket csak az adatok szempontjából érdekel. A szerző maga sem tart igényt az irodalmiságra, csak az igazságot akarja megállapítani, minthogy sok legenda keletkezett e tárgykörből. P. Dulfu⁴² a nevezetesebb hadieseményeket időrendben, egy katona elbeszélésében, könnyű verseléssel mondja el Románia hadüzenetétől Budapest megszállásáig. Az események nagyvonalú előadása és népszerűsítési célja mellett is elég hűen igyekszik a köznéppel és a gyermekekkel az eseményeket megismertetni. Az érdekesség emelésére a mű képes kiadásban jelent meg. A. Vidraşcu⁴³ a *Flueraş* című, különben kezdetleges elbeszélése az eseményeket egy Flueraş nevű árván maradt parasztfiú történetébe illeszti, aki egykori játszótársával, „Radu úrfival“, a háború kitörésekor ugyanegy ezredhez vonul be. Az elbeszélés második részétől kezdve az előadási mód kettős mederben halad. „Egy tiszt jegyzeteiből“ (a tiszt az egykori Radu úrfi) megismerjük Románia hadműveleteinek fejlődését, mégpedig az Erdélybe való bevonulást, a visszavonulást, Bukarest elvét, a moldovai harcokat. Ezekkel párhuzamosan halad Flueraş szerelmének története. Az író rejtett célja az úr és paraszt közötti különbségek megszűnésének hangsúlyozása a nép előtt. Ezt célozza az egyszerű parasztfiú és a bojár barátsága, másrészt a parasztfiú és a tanítólány szerelme.

A fenti összefoglaló műveknél, ámbár nagyobb irodalmi értékre nem tarthatnak igényt, jobban érdekelnék minket azok a naplószerű feljegyzések, amelyek közvetlen őszinteségükkel sokszor megragadnak. Gheorghe Costachescu főhadnagy „A zászló árnyékában“⁴⁴ című feljegyzéseiben a gyimesi frontszakaszon támadó román csapatokkal átél napjairól emlékezik meg. 1916. augusztus 27-én a legnagyobb titoktartással közlik a tisztekkel, hogy aznap este 9 órakor megjelenik a parancs a mozgósításra és az Erdélybe való benyomulásra. Már este 6 órakor azonban az ezred három oszlopban megindul, hogy a határt három ponton lépje át. Az író százada a harmadik zászlóalj elővédjében van. Augusztus 28-án hajnalban már a kijelölt magaslaton vannak a határon innen. Semmi ellenállás. Csak augusztus 29-én Gyimes-Felsőloknál találnak ellenállásra. Mintegy negyven emberből álló magyar szakasz

⁴⁰ *Povestea sfântului nostru războiu*. Ilustrată de Murnu. Buc. Ed. Cartea Rom. 1930.

⁴¹ *Campania pentru desrobirea Ardealului și ocuparea Budapestei*. (1918–1920) Buc. Ed. Cart. Rom. 1921.

⁴² *Povestea României Mari spusă de un soldat*. Cu ilustrațiuni de A. Murnu. Buc. Ed. Cart. Rom. 1931.

⁴³ *Flueraş. Povestire din timpul războiului*. Tip. I. C. Văcărescu. 1927.

⁴⁴ *In umbra steagului. Insemnări din războiu*. Buc. Ed. Cartea Rom. 1921.

akarta a községet védeni, de a románok heves tüzelésére visszavonulnak a község előtti dombról. Az író érdekesen beszéli el tűzkeresztségét, amelyért később is lelkiismeretfurdalást érez. Gyimes-Felsőlok elfoglalásakor ugyanis üldözik a falun keresztül menekülő magyarokat. Egy utcafordulónál az író észreveszi, hogy egyedül van. Sapkája a tarkóján, pisztolya a kezében. Fel van hevülve a futástól s az izgalomtól. Egyszerre egy ház sarka mögött szembetalálja magát egy magyarral, akinek kezében leengedett puska van. A tiszt nem gondol semmire, hanem pisztolyából beleengedi az összes golyókat.⁴⁵ Azután sem tudja eldönteni, vajjon a magyar meg akarta-e őt támadni, vagy meg akarta magát adni. Bencéd községgel kapcsolatban egy „szép fiatal“ magyar szakaszvezető hőstettét meséli el az őrmestere előadása szerint. Mikor a magyarok elfutottak, a szakaszvezető egy gödörben maradt s onnan bolondul tüzelt a románokra. Egy kis termetű román katona kezében puskájával a magyar katona felé szaladt. De tíz lépésre érve, a magyar kiugrott a gödörből s a románra vetette magát. Mindketten eldobták fegyverüket s birkózni kezdtek. A magyar egy-kettőre felül volt. Ekkor az alul levő román kihúzta övéből az ásót s fejbeverte vele a magyart. Mielőtt a magyar válaszolhatott volna, odaszaladtak a románok és megölték. Costachescu főhadnagy átkutatja a halottat, de semmit sem talál nála. Kiadja a parancsot az eltemetésére, de tovább mentében folyton e szavak jutnak eszébe: „névtelen hős“. E két szó örökre belevésődött lelkébe.⁴⁶ Etéd községgel kapcsolatban is elmond egy megható történetet egy öreg magyarról. Etéd felé mentükben a románok néhány tűzérségi lövést kapnak. A járőrök kis idő múlva egy öreg magyart hoznak, kit az erdőben találtak egy telefonnal. Az öreg közölte a magyarokkal, hogy hol mennek a románok s ő okozta a tűzérségi lövéseket. Az író mondja, hogy az öreg arcán felismerni vélte ugyanazt az érzést, amit a többi magyaron is látott, kiket összeszorított foggal és ököllel a visszafizetés vágya töltött el. Az öreg nem értette a románul hozzátartozó kérdéseket s ijedten nézett körül. Túlságosan öreg volt ahhoz, hogy megverjék. A zászlóaljparancsnok hátraküldte írással az ezredhez. Costachescu főhadnagy sokat gondol az öreg magyarra, aki egyedül maradt az ellenség háta mögött, bár tudhatta, mi vár rá, ha elfogják. Az író felteszi a kérdést, vajjon mi indíthatta az öreget ilyen elhatározásra. Arra a meggyőződésre jut, hogy csak a gyermek, a ház, a föld, amelyen az ember dolgozik, a levegő, amelyet szívunk, egyszóval a hazaszeretet adhat az embernek ilyen erőt. Az író azzal végzi gondolatait, hogy bár folyton előre mennek és hódítanak, szívét fájdalmas elszomorodás fogja el: „nehezebb, de szebb és igazságosabb dolog a védekezés“⁴⁷ Ezután a visszavonulást mondja el, melyben ő is megsebesül. Majd a románok hadviselésének ismeretes eseményei következnek.

N. V. Hodoroabă,⁴⁸ volt tábori lelkész, a csapatteste hadműveletei-

⁴⁵ i. m. 8. l., ⁴⁶ i. m. 17—18. l., ⁴⁷ i. m. 19—20. l.

⁴⁸ *Din războiul de reîntregire. Note și impresii din campanie 1916—1918.* Ediția II-a. Buc. Cartea Rom. 926.

vel kapcsolatos élményeit írja le 1918. április 18-ig bezárólag. A szerző nem nagy írói készséget árul el s feljegyzéseiben gyakran túlságos egyéni nézeteket vall az eseményekről. Említi, hogy 1916. augusztus 31-én, midőn Petala tábornok Botoşaniba érkezett, a tiszteletére rendezett banketten Andrei C... hadnagy azt kívánja a generálisnak, hogy győzőként vonuljon be „Juda“-Pestre.⁴⁹ A hadseregben uralkodott antiszemizmusra utal a tábornoknak a tisztekhez intézett beszéde.⁵⁰ Még az Okiráltságban, a Békási szoros felé vezető útjukban hallják nagyobb-részt bánáti román hadifoglyoktól, hogy a mozgósítás második napján 20 lepecsételt ajtójú kocsiból álló vonat jött át Predeálon „rendben“ levő iratokkal azon ürügy alatt, hogy a németeknek még elmaradt gabonát szállítanak, és mikor a kocsikat Brassóban kinyitották, 1000 fegyveres katona szállt ki, akik a többi csapatok megérkezéséig elfoglalták a várost.⁵¹ A románok sem adtak hitelt a hadifoglyok elbeszélének. Átmenve a határon Reeste-Falváról (!) írja, hogy egy elmenekült magyar házánál szálltak meg. Egy frissen hantolt helyről csakhamar kiásnak mintegy nyolc bődön túrot, aludtfejet, szőnyeget, párnákat, tányérokat, kukoricát és más dolgokat.⁵² Putna (!) községről pedig azt jegyzi meg, hogy a házak üresek. Minden fel van bennük forgatva s az udvarra és utcára dobva: ruhák, párnák, varrógépek, papírok és minden más egyéb. Egy telefonpózna tetején egy női kalap, kapukra akasztott nadrágok, gramfontölcsérek a kerítések karóin, egy fehér selyem pongyola kiakasztva a falra, képek, fényképek, asztalok és székek az útra dobva.⁵³ Ditró teljesen le van rombolva. Nem szabad, de a katonák még mindig kotorásznak a házakban. Egy villából az egyik katona nőnek öltözve, szoknyában, bluzban, kalappal és fehér napernyővel jön ki. Mulatnak rajta.⁵⁴ Remetén az egyik házban két magyart talál. Letartóztatják őket.⁵⁵ Szeptember 13-ról írja, hogy két katona szuronyok közt vitt egy öreg magyart 12 éves gyermekével és 14 éves unokájával, kiket az első zászlóalj a hegyen talált. Vezetőnek ajánlkoztak, de hibásan vezették a csapatot.⁵⁶ Említi, hogy Ibăneşti-Hadikfalván (!) találtak a katonák egy Petrea Ilie nevű románt s őrizetbe vették. A paraszt elmeséli, hogy milyen volt a háború, s miután megszabadult, hogyan rejtőzött el családjával egy sziklabarlangban, ellátva magukat élelemmel. Csak éjjel merészkedtek előjönni marháikat legeltetni. Ismeri Tisza magyar minisztert és Şagunáról beszél. Ismeri a romániai államférfiakat és a pártokat programjuk szerint. Nagy fájdalommal beszél a falu harangjáról, melyet a magyarok elvittek. A pap ugyan ellenkezett, de megverték és bezárták. Az öreg parasztot a tisztek és katonák körben állva hallgatják s megjegyzik: „Hol vannak

⁴⁹ i. m. 22. l.

⁵⁰ i. m. 20—21. l.: „Ügyeljetek mindnyájan és vigyázzatok a zsidókra, mert azok jól tudják tettetni magukat... Csak ha kiherélték őket, vagy ha a mieink zsidó nőekkel házasodnának össze, ami viszont nem lehetséges, csak akkor szűnne meg e faj és olvadna be. Mindnyájan kémek.“ V. ö. Liviu Rebreanu *Itic Ştrul* című novelláját.

⁵¹ i. m. 31. l., ⁵² i. m. 46. l., ⁵³ i. m. 47—48. l., ⁵⁴ i. m. 49. l., ⁵⁵ i. m. 50. l.

⁵⁶ i. m. 57. l.

nekünk ilyen embereink a falvakon? Ilyen embereket nem hajtanának a csendőrök a szavazásra, mint a juhokat. Ritka az ilyen ember nálunk, tisztelendő uram! Nem látja, hogy úgy beszél, mint egy képviselő? Azt hiszem, azért félnek politikusaink a változástól, ami Erdély hozzácsatolása után nálunk otthon be fog következni.⁵⁷ Libánfalván a magyarok a görögkeleti templomot összerombolták. A zár le van törve, mert a kulcsot egy magyar kapitány magával vitte. A templom közepén s az oltárra dobva férfi, női ruhák, szőnyegek, paplanok, párnák, szétdobott könyvek, székek, asztalok, egy bezárt varrógép és más dolgok. V. Gliga pap háza puszta. Minden szét van benne szórva. A pap könyvtárára az író megjegyzi, hogy az ő papjaiknál nem igen lehet látni ilyen könyvtárt.⁵⁸ Október 2-án már biztosnak látja, hogy nehéz ágyúk nélkül nem tudnak előre menni. A katonák azt mondják, hogy csak most tanulták meg, mi a háború. Az ezred tönkre ment, az ellenségnek jó állásaik vannak s ágyúik kitűnően lönek. Október 7-én az ezredes elkeseredve mondja: „Megverték és vége”.⁵⁹ Kezdődik a visszavonulás, amelyről az író, midőn azt látja, hogy a segélyhelyek, lőszerkocsik, podgyászok és egyéb dolgok miként maradnak az ellenség kezére, míg a boros hordókat a katonák magukkal viszik, felkiált, hogy nehezen veszik el Erdélyt.⁶⁰ Midőn egy hónappal ezelőtt ugyane helyen jöttek, nem is álmodták, hogy ugyanezen az úton s ilyen hamar visszafelé veszik útjukat.⁶¹ Megelégedéssel említi, hogy az ellenség román katonákat is eltemetett, sőt keresztet is tettek e felírással: Zwei tapfere Helden.⁶² Megtudjuk, hogy az ezredes lelő egy kapitányt, mert azt a század nélkül találja, s nemcsak katonák, hanem tiszték is vannak az öncsonkítás vádjá alatt.⁶³ Majd a munteniai visszavonulásról írja, hogy aligha gondolták a diplomaták, hogy a hadszíntér a saját országukban lesz s kénytelenek lesznek az ország nagyobb részét szákmányul átengedni az ellenségnek.⁶⁴ A menekülők között igen sok erdélyi román is volt, kik a visszavonulás alatt sokat szenvedtek s koldulásból éltek.⁶⁵ Az országból Moldova felé evakuáltak közül sokan visszatértek, amikor látták, hogy gondoskodás nem történik róluk s éhhalál fenyegeti őket. Leírhatatlan szenvedésekről tesz említést a meneküléssel kapcsolatban. Az író a parancsnokságot hibáztatja. „Nevethetnek a németek rajtunk, hogy három hónapi hadjárat után ilyen kiképzetlen katonákat küldöttünk a frontra, ruha nélkül és botokkal kezükben”, — mondja Hodoroabă. „Két évi semlegességünk alatt a mienkek csempészéssel, jövedelmező vasuti kocsi-engedélyekkel és multságokkal foglalkoztak, mert hiszen az újságok közölték az elengedhetetlen utcai virágcsatákat.”⁶⁶ A visszavonuláskor a szegények házai tömve vannak katonákkal, viszont az úri házakat bezárták a sebesültek, az elgyengült és megfagyott katonák előtt.⁶⁷

I. C. Vissarion, az egyszerű földművesből lett író, ki a román népies és gyermekirodalomban meglehetősen nevet vívott ki magának, *Sub*

⁵⁷ i. m. 65—67. l., ⁵⁸ i. m. 78—79. l., ⁵⁹ i. m. 91. l., ⁶⁰ i. m. 94. l., ⁶¹ i. m. 95. l., ⁶² i. m. 121. l., ⁶³ i. m. 126. l., ⁶⁴ i. m. 158. l., ⁶⁵ i. m. 168. l.; ⁶⁶ i. m. 176—77. l., ⁶⁷ i. m. 187. l.

călcăi címen⁶⁸ (Sarok alatt) a német megszállás idejét írja le. Mint író, 94 társával, kik között volt pl. Mihai Sadoveanu, Octavian Goga, Corneliu Moldovanu, E. Lovinescu, I. Minulescu és mások, a cenzurához osztották be. București kiürítésekor ő is Iași-ba ment, de még a német megszállás előtt sikerült visszajönnie és hazamennie Costești faluba. Írásából sok érdekes dolgot tudhatunk meg az ismertebb írók pártállásáról: kik voltak a semlegesség mellett, kik a Franciaország és kik a Németország oldalán való beavatkozás mellett. A sors különös rendelése, hogy mind Carpnak, mind Costa Forunak, a két német-barát vezérnek, a fia a németek elleni fronton esett el. Minket érdekelhet az a feljegyzése, hogy a menekültek főleg a magyaroktól és a bolgároktól féltükben hagyták el lakóhelyüket.⁶⁹ A megszállásról szólva, a németeket udvariasabbaknak mondja a magyaroknál. A németek bemennek a házba, köszönnek s aztán mondják: Brot. A magyarok szemtelenek. Bemennek s vesznek maguknak a nélkül, hogy kérnének. Káromkodnak, kiabálnak, bár senki sem mond nekik semmit. A magyarokról általában kedvezőtlenül nyilatkozik mindenütt.⁷⁰ Egy Ștefan Barbu nevű embernek a házát a bolgárok kifosztották, de az író nem sajnálja, mert ez az ember a vejével együtt, mint a hiénák, mentek a csapatok után Erdélybe és szekerekkel hozták onnan az ócskaságokat, pénzt és értéktárgyakat.⁷¹

Az összefoglaló háborús megemlékezések közt kell említenem V. Gorsky alezredes könyvét⁷² is. Gorsky sebesülten került Bukarestbe s a főváros kiürítésekor otthagyták. Könyvében egyrészt adatokat találunk bukaresti dolgokról a megszállás alatt, másrészt átszökéséről Moldvába, ahova 21 napi út után érkezett meg társaival 1917. november 24-én, mikor már több harc nem volt a román fronton. Egyébként érdekes leírásában az ellenségről szólva csak németekről beszél, magyarokat sehol sem említ.

Nem hagyható figyelmen kívül az összefoglaló művek sorában S. Ghișa leírása, amely a románok és a bolsevikiek szibériai harcáról szól.⁷³ Szerző a bukaresti béke után Erdélyből való más két tiszttel Szibérián keresztül a francia frontra igyekszik a franciák anyagi támogatásával. Hosszú, küzdelmes út után jutnak Szibériába, s mint a román légió tisztjei, a csehek oldalán küzdenek a bolsevikiek ellen. Ghișa könyvében több érdekes adat van a magyarokra vonatkozólag. Az 1914. augusztusi tarnovi ütközetről szólva, jellemzi a kozákokat és elismeréssel emlékezik meg a magyar lovasságról.⁷⁴ Különös érdeklődésre tartanak számot azon adatai, melyeket a vörös hadseregben szolgált

⁶⁸ *Sub călcăi (Note și schițe din timpul Nemților.)* Volumul I. (12 Septembrie 1916—1 Februarie 1917. (Régi naptár szerint) Cart. Rom. Buc. 1920.

⁶⁹ i. m. 91. l.

⁷⁰ i. m. 191, 207, 215, 217, 219. l.

⁷¹ i. m. 192. l.

⁷² *Príbeag în țara mea* (Peripețiile unor ofițeri fugiți din captivitate.) Cartea Rom. 1925.

⁷³ *Luptele Românilor cu bolșevicii în Siberia.* Cartea Rom. Buc. 1931.

⁷⁴ i. m. 17. l.

magyarokról és a szibériai magyar hadifoglyokról közöl. Az európai Oroszországban levő Szamaráról szólva, melyet a cseh légió kénytelen volt kiüríteni, írja, hogy a front felé igyekvők között sok volt a magyar hadifogoly. Ezek mind vöröseknek voltak öltözve. Cadletz cseh ezredes, a román légió parancsnoka, mikor a vörösek mind veszedelmesebben nyomultak elő Szibériában, Baleanu századost és Ghişa főhadnagyot, minthogy mindketten jól beszéltek magyarul és németül, azzal a parancsal akarja küldeni a hadifogoly táborokba, hogy a románoktól megszállott területekről való magyarokat és németeket beszéljék rá belépésre a román légióba, minthogy úgylis román alattvalók lesznek. Mindkét tiszt azonban a parancs teljesítését megtagadja. Minthogy Ghişa főhadnagy ismételt felszólításra sem engedelmeskedik a parancsnak, hanem arra hivatkozik, hogy mint Ferdinánd király tisztje, nem harcolhat a románság ellenségeinek segítségével, Cadletz ezredes az ügyet szolgálati útra tereli. A hadbíróság Ghişát megfosztja rangjától s hat hónapi börtönre ítéli, melyet ki is töltött.⁷⁵ Ezért Ghişa katonai pályája ketté is tört s itthon elkeseredetten lépett ki a hadseregből.

A vörös hadseregben sok magyar hadifogoly szolgált, főleg a lovaságnál, akik rendszeren az előnyomuló csapatok elővédjében harcoltak. Mint ilyenek kerültek szembe a csehek által utóvédnek hagyott román légióval az Azei környéki ütközetben.⁷⁶ A vörös parancsnokság a magyarokat a kínakkal együtt rendszeren a nehezebb feladatok elvégzésére s az ítéletek végrehajtására használta fel. A fehérek s különösen a csehek vezetői nem igen várhattak kegyelmet, ha a magyarok kezébe kerültek. De nincs igaza Ghişának, midőn e kegyetlenséget egyszerűen az „ölési ösztönnek“ tulajdonítja, hanem elsősorban a bosszúvágy vezette őket, hogy megtorolják az amazoktól szenvedett hasonló kegyetlenségeket.

A több-kevesebb irodalmi értékkel bíró művek közül meg kell említenünk még C. Ardeleanunak a iasi nehéz napokról írt novelláit.⁷⁸ Megrázó képet ad egyik novellájában a Iasi felé menekülésről. A menekülők felett megjelennek az ellenséges repülőgépek. A levegő megtelik a rémület ordításaival. Mindenki menedéket keres. Egyesek a szekerek alá bujnak, mások kezükkel takarják el szemüket, hogy ne lássanak, az asszonyok és gyermekek sírnak. Néhány borzasztó robaj után szekerek, emberek, lovak repülnek a levegőbe. Az állatok vére összefolyik gazdáik

⁷⁵ i. m. 233—34. l., ⁷⁶ i. m. 257—62. l. ⁷⁷ i. m. 246—248. l.

⁷⁸ *Pe străzile Iaşului*. Nuvele. Buc. Cartea Rom.

vérével, idegen emberek szétszakított húsa összekeveredik, mintha egy test lett volna. A mezőn szétszórtan kezek, lábak, testdarabok. Egyesek gyermekeiket, mások szüleiket, feleségüket veszítették el.⁷⁹ Hasonló képet ad a csapatok visszavonulásáról egy katona elbeszélésében: „Nem visszavonultunk, hanem üldözöttek voltunk, mint a kutyák, üldöztek és bombáztak a repülőgépek, lőttek a géppuskák, hogy majd megbolondultunk, futottunk a nélkül, hogy tudtuk volna, hol és mikor állunk meg.”⁸⁰ A menekülteket Iaşiban nem mindenütt fogadták szívesen. „Az ördög hozott ide titeket, — mondja az író háziasszonya, — jobb lett volna, hogy ott maradjatok. Verje meg az Isten ezeket a hegyi lakókat, mert ilyen rossz embereket nem is láttam.”⁸¹ A kiütéses tifusz pusztításai rettenetes arányokat öltöttek a lakosság és katonák között az 1916/17. év rég nem látott kegyetlen telén. Az éhség és nyomorúság ellenére is azonban a lakosság mindenben tud mulatni, még a kivégzésen is.

Al. Lascaroy-Moldoveanu „A halál csapatai”⁸² című kötetét egy már halott barátja naplója után írta. Novellaszerű elbeszéléseiben a háború kiemelkedőbb eseményei nyernek megörökítést irodalmi előadásban. Megtudjuk például, hogy az erdélyi könnyű előnyomulást a katonák nem tartották jó jelnek;⁸³ a főváros mellett visszavonuló csapatokat még jobban leverik a nyugtalanító hírek, árulásról suttognak s hogy a király veszélyben van.⁸⁴ Fogarasi és bánáti menekültek szintén Moldova felé igyekeznek.⁸⁵ Ha valaki pár hónappal előbb mondta volna, hogy a harcok az ország beleszéjében lesznek, örültségnek tartották volna.⁸⁶ Meghatóan adja elő Caton doktor lelkiismeretfurdalásait, hogy a sebesülteket magukra hagyta az ellenség kezére került kórházban.⁸⁷ Az orosz forradalom kitörése után az oroszok nagy propagandát csináltak, hogy a románok is kiáltsák ki a köztársaságot. A nagyon veszélyes helyzetet Mária királynő mentette meg, ki a vezetőség minden figyelmeztetése ellenére megjelent az állomáson s az ott egészen más célból összegyűlt oroszokat egy-egy virágszállal annyira hatalmába kerítette, hogy maguk az oroszok hatalmas óvációt rendeztek a királyi párnak.⁸⁸

Mihaiu Lungianu „A nemzet vértanui”⁸⁹ címen adta ki azokat a háborús emlékeket, melyeket eredetileg különböző folyóiratokban közölt. „Az apa”⁹⁰ című elbeszélésében egy öreg papról, saját apjáról emlékezik meg. Erdélyben született, de 12 gimnázista társával annak idején az anyaországba ment át, magával vitte leigázott nemzetének minden gyűlöletét és bosszúvágyát. Pap lett. Az elbeszélés idején 55 éves. A

⁷⁹ i. m. *Spre necunoscut* című novellája, 11. l.

⁸⁰ i. m. *Tara fără de noroc* című novellája, 26. l.

⁸¹ i. m. *Proprietăreasa mea* című novellája, 43. l.

⁸² *Chorteale morții*. Buc. Cartea Rom. 1930.

⁸³ i. m. 8. l., ⁸⁴ i. m. 29. l., ⁸⁵ i. m. 33. l., ⁸⁶ i. m. 67. l., ⁸⁷ i. m. 83—92. l., ⁸⁸ i. m. 147—153. l.

⁸⁹ *Mucenici neamului din zilele noastre grele. Jertfe pentru apărarea țării*. A doua tipăritură. Cartea Rom.

⁹⁰ i. m. 54—70. l.

menekülés idején hiába hívták magukkal felesége, leányai és unokái. Megvárta a németeket és fogadta őket. Aztán kiment az erdőbe s onnan nézte a falu égését. Két nap mulva a tüztől kényszerítve előjött, s mint-hogy az ország belseje felé folyt a harc, Erdélyben pedig nővérei voltak, erre felé vette útját. De az összekötő katonák elfogták s ő belezavarodott a hozzáintézett kérdésekbe, hogy mint lehet szabadon. A katonák nem sokat gondolkoztak, hanem minden ítélet nélkül összekötötték kezét s az út szélére állították, hogy lelőjjék. Az öreg pap engedelmet kért, hogy imádkozzék. Térdre hullva, arcát az ég felé fordította. A magyarok e vallásosság hatása alatt puskájukat lábhoz engedték. Épen arra ment egy tábornok, ki megkérdezte, mi van ezzel az emberrel. Erre a pap azt felelte, hogy Erdélyből való pap, üzleti ügyben jött Romániába s ott érte a háború. A tábornok szabadon engedte. A pap ezután egy ideig nyugodtan végezte a papi teendőket a környékbeli falvakban, honnan a papok elmenekültek. Később összegyűjtötték az összes papokat, így őt is és Brassóban bebörtönözték. Egy hónapi szenvedés után, mint izgatót, Kolozsvárt bíróság elé állították. Itt ismét belezavarodott a kérdésekbe és bajba jutott. De 15 napi börtönbüntetéssel sikerült megszabadulnia, mert azt mondta, hogy regáti pap s a románoknak Erdélybe nyomulásakor nővéréhez jött s itt találta a visszavonulást. Miután büntetését leülte, szuronyok között küldötték vissza falujába. Otthon azonban mindenki kémnek tartotta, mert nem törődve szokott ülni a kapuban s a németek az udvarán étkeztek, levágva marháit. A falusiak gyanúsítása nagyon bántotta s rendkívül megöregítette a papot.

Mihaiul Sadoveanu már említett novellás kötetében⁹¹ a galíciai frontra vonatkozó, néhány novellán kívül nagyrészt ebbe a csoportba sorolható novellát közöl. Magyarellenes hangulatra mutat, hogy a kis gyermekek a szomszéd Osmán nevű láncos kutyáját elnevezik „Ungur“-nak s alaposan elverik.⁹² A tisztiszolgájáról írt novellája egy kisebb honvédjárórral való harcáról szól. „A mérég“⁹³ című elbeszélésben azt mondja el, hogy egy fogságba esett román katona mint szöki meg, s egy éjjel hazalopózva, felesége kéri, hogy ölje meg, mert nem méltó már hozzá. Feleségét és gyermekeit a férj világgá kergeti, a ház ajtaját rázárva a bennlevő megszálló katonákra, felgyűjtja s a menekülni akaró katonákat egyenként lelövi, aztán a hegyeken keresztül ezredéhez megy Moldovába. Egy másik elbeszélésében Valeriu Suciú altisztnek, Avram Iancu unokájának, háborús élményeit írja le.⁹⁴

Meg kell említenem Corneliu Moldoveanu és Mircea Radulescu dramatizált hőskölteményét.⁹⁵ Nagy hatással adták elő Iaşiban a nemzeti színházban s kinyomtatva 45,000 példányban jelent meg. Nagy hatását hazafias tárgyának köszönheti. A darabban Cocu nevű katona azzal dicsekszik, hogy 8 és fél németet ölt meg, s mikor társa nem érti,

⁹¹ Lásd a 19. jegyzetet.

⁹² Mihail Sadoveanu, i. m. 69—73. l.

⁹³ Otrava i. m. 93—101. l.

⁹⁴ La cota, 536. i. m. 103—110. l.

⁹⁵ Pe aicea nu se trece. Poem eroic în versuri. Buc. Cartea Rom.

azt feleli, hogy 8 németet, mert a magyart nem számítja egésznek.⁹⁶ Érdekes és újszerű feldolgozása Románia hadviselésének elejétől kezdve Nagy-Románia létrejöttéig *Ion Minulescu* „Piros, sárga és kék“ című regénye.⁹⁷ Külön kiemelendőnek tartom az író őszinteségét, mely az eseményeket elbirálja. A regényben szokásos szerelem sem hiányzik e műből. A háborús állapot könnyű fajsúlyú szerelmi kalandjai bőséges alkalmat adnak az írónak műve regényszerűvé tételére. A kémkedést szintén a tárgykörébe illeszti, mint a háború elválaszthatatlan kellékét, ami egyébként nagyban hozzájárult a háborús irodalom olvasótáborának kiterjesztéséhez. Minulescu regénye a román háborús irodalomnak egyik legkiemelkedőbb terméke, mely az olvasó érdeklődését mindvégig leköti.

IV.

Mint az Erdélyt tükröző román háborús irodalomba szerves részként tartozik bele a Goga költészetének „Hazátlan énekek“ ciklusa, mert Románia semleges éveibe élesen bevilágít és az Erdély megszerzését célzó törekvéseket tárja elénk, úgy azokat a műveket sem mellőzhetjük, melyek a Nagy-Románia létrejöttét közvetlen nyomon követő erdélyi társadalmi átalakulást választják tárgyukul.

I. Agârbiceanu „Nehéz álmok“ című elbeszélése⁹⁸ a háborúban eltűnt fiát váró asszony történetével kapcsolatban a földosztással felzaklatott román falu életébe enged bepillanttanunk. A földéhség kirobantja a szenvedélyt, mely nem tekinti a gyengébbet, még ha saját fajáról van is szó.

Egy másik hosszabb novellája a háború utáni meggazdagodási lehetőségeket s az ezzel járó könnyű erkölcs lábrakapását mutatja be.⁹⁹ A novella címe „A gépkocsi“. Ion Albu doktor, nyolc falu körorvosa, becsületes munkában öregedett meg. Alig volt nap, hogy rendes körútját meg ne tette volna. Mindenkihez volt egy jó szava. Most azonban mintha szavát vették volna. Az este kapott levél nem hagyta aludni s elhatározta, hogy bemegy a városba leányához, Vasilescu Margineanunéhoz. Le akarja beszélni a fiatalokat a gépkocsi vásárlásról. Jól tudja az öreg, hogy tisztességes munkával veje nem kereshetett rövid idő alatt annyit, hogy ilyen boldonságokra teljék. Hiszen eddig mindig neki kellett a szegénységükön enyhítenie. Igaz ugyan, hogy az uralomváltozás óta mind ritkábban fordultak hozzá s az utóbbi levelekben leánya arról írt, hogy most jobban megy nekik, de a négy hónap alatt, mióta náluk járt, abból a kis jövedelemből, ami vejének volt, mégsem lehetett gépkocsira valót összegyűjteni. Még a gondolattól is fél az öreg, hogy a világ szája őt is meggyanusítja, hogy benne van ebben az ügyben. „Mennyi minden nem történt már Nagy-Románia óta! Hány emberre

⁹⁶ i. m. 11. l.

⁹⁷ *Roșu, Galben și Albastru*. Buc. Cultura Națională. 1924.

⁹⁸ *Primăvara* című kötetben „Visuri grele“ című elbeszélés.

⁹⁹ *Desamăgire*. Nuvele. Ed. Ancora. Buc. 46—85. I. *Mașina* című novella.

mutatnak újjal, kiről nem is gondolta volna az ember!“¹⁰⁰ Midőn Albu doktor a városba ér, alig ismer a leányáék lakására. Új kisasszony nyit ajtót, veje Bukarestben van, az urak az emeleten laknak, a földszintet a személyzet számára bérlik. A berendezést is kicserélték. Négy szobát rendeztek be más butorral. Leányától megtudja, hogy egy elköltözött Pálfi nevű magyartól vették a butorokat hetvenezer lejtért. Francia kisasszonyt is készülnek fogadni a németen kívül, mert a gyermekeknek szükséges legalább e két nyelvet tudni. Sőt Margineanu is akar franciául tanulni, mert sokszor kárát látja mostani érintkezéseiben, hogy nem ismeri e nyelvet. Az öreg doktor kemény szavakat mond leányának: e nagy kiadások azt jelentik, hogy ura alig hat hónap alatt több mint százezer lejt lopott. Midőn leánya védeni meri férjét a megváltozott viszonyokra hivatkozva, az öreg azt kérdi, vajjon férje nyiltan is csinálná-e bukaresti üzleteit? S keserű fájdalommal teszi hozzá, hogy leányának még szüksége van egy asszonyra, ki reggel mosdassa, öltöztesse és fésülje, meg egy társalkodónőre, férjének pedig egy magántitkárra, meg egy másikra, ki a hátát vakargassa, hogy el tudjon aludni s végül mindkettőjüknek szeretőre. Síró leányát kéri, hogy ne legyen férje bűnének részese, beszélje rá urát, hogy ne vegyék meg a gépkocsit s adják vissza a butorokat, mert nem nekik valók azok. Ha férje nem egyezik bele, térjen vissza hozzá, mert a kisajátítás után megmaradt még annyi vagyona, hogy megélhetnek belőle, ő már úgymint belefáradt a gazdálkodásba. A különben becsületes asszony azonban már tulságosan megszerette a kényelmet ahhoz, hogy könnyen le tudjon róla mondani. Albu doktor belebetegszik a történetekbe s négy hónapig ki sem mozdul hazulról. Leányától nem kapott azóta semmi hírt. Midőn a doktor ismét annyira magához tér lelki fájdalmából, hogy szokott körútját megkezdi, öreg barátja, Márculeț pap, akaratlanul elárulja, amit mindenki tud, csak az apa nem, hogy veje mindenüvé a francia kisasszonnal megy a gépkocsin. Most már leánya is hajlandó haza menni apjához s csak a régi egyszerű bútorokat viszi magával.

I. Agârbiceanu iróniája végig vonul az egész novellán. Különösen jellemző a bukaresti útjáról haza tért Mărgineanu és felesége párbeszéde. A férj az új felfogást hirdeti, míg felesége, apja szavainak hatása alatt, bátortalanul teszi fel a kérdéseket. A férj szerint egy új román társadalom alapját kell lerakni s e társadalmat meg kell erősíteni anyagilag is. Ostobaság volna az alkalmat az anyagi megerősítésre elszalasztani s az idegeneknek, a zsidóknak átengedni. Senki sem mutat reá újjal, sőt mindenki azt mondja róla, „nézd, ez egy derék ember, ki hozzájárul a nemzeti vagyon gyarapításához“. S az ilyen emberek száma folyton növekszik. „Egyszer a mi szavunk lesz a döntő, mi fogjuk csinálni a közvéleményt.“ „Aki nem érzi magát elég erősnek, maradjon el: akadni fognak mások, kik helyüket elfoglalják.“ „Kinek igazolja ő a vagyonát? Ki kéri azt? De kinek is van joga azt kérni?“¹⁰¹

Liviu Rebreanu „Az apostolok“ című háromfelvonásos vígjátéká-

¹⁰⁰ i. m. 53. l.

¹⁰¹ i. m. 67—73. l.

ban¹⁰² egy erdélyi megyeszékhelyen, a leírás szerint hihetőleg Kolozsvárt, mutatja be a lakásrekvirálásokkal nagy hatalomra jutott lakáshivatalt, az Ó-Királyságból Erdélybe jött tisztviselőket, valamint a pártkormányok gyakori változásával előállott áldatlan állapotokat. Szürke és kétes existenciák a párturalom folytán egyik napról a másikra hatalmas potentátok lehetnek s ezért mindenki politizál, valamelyik pártba tartozik, mert csak így remélheti szerencsését. A messziről jött ismeretlen kritika nélkül fogadja be a társaság. Harincea ügyvédné, a közismerten Elza néninek nevezett társaságbeli hölgy, azonban majdnem megjárta Mitică Ionescuval, a lakáshivatal igazgatójával. Ugyanis majdnem feleségül adta neki leányát, az egykori magyar báró özvegyét, pedig a végén kiderül, hogy Ionescu nincs rokonságban sem Ștefan cel Mareval, nincs sem ötezer holdja, sőt a miniszternek sem jóbarátja, hanem egy téglavetőnek a fia, aki életpályáját egy külvárosi színház függönyhúzójaként kezdte. Előbb választási kortes, aztán lakáshivatali igazgató lett, mert kitartottja volt egy volt miniszter szeretőjének, kit az erdélyi városban mint nővérét vezetett be a társaságokba. A meggondoltabb és rátartibb elemet a magyar bajuszú, románul gyengén beszélő Harincea ügyvéd képviseli, akit mindenki Laci bácsinak szólít. Laci bácsi akkor is szembeszállott a család régiségére büszke Elza néni-vel, — igaz, hogy eredménytelenül, — mikor leányukat Elza néni az elszegényedett és gyöngye egészségű magyar báróhoz adta s most is ellene van a lakáshivatali igazgatóval való házasságnak, de csak addig, míg nem sikerült flörtöt kezdeni a lakáshivatali igazgató álnővérével. A fiatal Dogariu ügyvéd tele van politikai idealizmussal, el akarja kergetni a lakáshivatali személyzetet s megszüntetni az egész hivatalt, de midőn pártja uralomra kerül s ő prefektus lesz, csakhamar kénytelen meggyőződni, hogy a politikai összeköttetés nagyobb tényező minden idealizmusnál. Midőn az újdonsült prefektus sértődöttségében le akar mondani, Harincea ügyvéd azzal téríti el szándékától, hogy a pártot hozná zavarba s azzal vigasztalja, hogy „a politikának megvan-
nak a hagyományai, melyek nem változhatnak olyan gyorsan, mint az ő kedves Elza-feleségének a véleménye“.

*

Dolgozatom nem teljes abban az értelemben, hogy felölelné a román háborús irodalom minden idevonatkozó termékét. Elsősorban még ide tartoznak a világháborúra vonatkozó népköltési termékek, de egyfelől azoknak egy tekintélyes részét, a katonadalokat, egy előbbi értekezésemben¹⁰³ már érintettem, másfelől pedig a román háborús irodalom gazdagsága kizárja az összes számbavehető mű bemutatását. A felölelt anyag alapján is megállapítható azonban, hogy az irodalmi értéket véve alapul, a román háborús irodalom sem különbözik más népek átlagos értékű háborús irodalmától. A román irodalomban feltűnő sok az egé-

¹⁰² *Apostolii. Comedie în trei acte.* Buc. Cartea Rom.

¹⁰³ Erdélyi Múzeum, XXXVIII. (1933) 58—62. l.

szen csekély irodalmi becsű naplószerű visszaemlékezés, melyek azonban épen azért, mert kevésbé felelnek meg az irodalmi követelményeknek, nem vesztették sokat az első lejegyzés őszinteségéből. Egyébként ez az őszinteség egyik jellemzője a román háborús irodalom nagyrészének, s így a történetíró is haszonnal olvashatja. Másik jellegzetes vonása a román háborús irodalomnak, hogy épen gazdagsága folytán csaknem hézag nélkül összeállítható belőle Románia hadviselésének egész története.

Az Erdélyért folyt küzdelmek leírásában, különösen némelyik ó-királyságbeli írónál, a magyarok gyakran csak az „ellenség“ néven szerepelnek, más helyt pedig a magyarok haditettei is a németekével együtt könyveltetnek el. Ahol azonban kimondottan magyarokról van szó, nagyon kevés kivételtől eltekintve a magyarokat komoly erőt jelentő ellenfélnek tekintik, akin győzelmet aratni nagy dicsőség-számba megy s akiknek hősiei küzdelme az írót néha annyira magával ragadja, hogy e szólásra buzdul: „nehezebb, de szebb és igazságosabb dolog a védekezés“.¹⁰⁴

Dr. Kántor Lajos.

¹⁰⁴ Lásd 47. jegyzetet.